

A portrait of a woman with short, light-colored hair, wearing a dark top and a patterned skirt. She is looking directly at the camera with a slight smile. The entire image is overlaid with a semi-transparent green filter.

EVA
VON REDECKER
REVOLUCE
PRO ŽIVOT:
FILOSOFIE NOVÉHO
PROTESTU

KAROLINUM

POLITEIA

Revoluce pro život

Filosofie nového protestu

Eva von Redecker

Kniha vychází za podpory Česko-německého fondu budoucnosti.

Česko-německý
fond budoucnosti

Deutsch-Tschechischer
Zukunftsfonds

Z německého originálu *Revolution für das Leben. Philosophie der neuen Protestform* vydaného nakladatelstvím S. Fischer Verlag roku 2020 přeložil Martin Profant.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2024
Edici Politeia řídí Milan Znoj a Matěj Spurný
Redakce Kristýna Boháčová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První české vydání

Originally published as „Revolution für das Leben. Philosophie der neuen Protestformen“ by Eva von Redecker

© Univerzita Karlova, 2024
Copyright © 2020, S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main
Translation © Martin Profant, 2024
Cover photo © Sophie Brand, 2024

ISBN 978-80-246-5619-9
ISBN 978-80-246-5639-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

- 7 ÚVOD
- 14 KAPITOLA PRVNÍ
Ovládání (vlastnictví)
- 33 KAPITOLA DRUHÁ
Zhodnocování (statky)
- 52 KAPITOLA TŘETÍ
Vyčerpání (práce)
- 72 KAPITOLA ČTVRTÁ
Zničení (život)
- 98 KAPITOLA PÁTÁ
Revoluce
- 121 KAPITOLA ŠESTÁ
Zachraňovat (život)
- 149 KAPITOLA SEDMÁ
Re-generace (práce)
- 181 KAPITOLA OSMÁ
Dělení (statky)
- 203 KAPITOLA DEVÁTÁ
Péče (vlastnictví)

223 ZÁVĚR

227 PODĚKOVÁNÍ

228 ROZHOVOR

**O podobách znevolnění, projevech života
a cestách ke svobodě**

236 GLOSÁŘ

247 REDAKČNÍ POZNÁMKA

ÚVOD

Ale starejte se, abyste opouštějící tento svět

Nebyli jen dobří, nýbrž abyste opouštěli

Dobry svět

Bertolt Brecht: *Johanka z jatek*

V této knize jde o život. Přinejmenším tu a tam jde o život jako tanec, vyprávění, sklízení, přemítání a jednání. A jde o přirozené souvislosti zakládající náš život: oceány, vlny, země, lesy a vzduch k dýchání. Především ovšem jde o život v určitém zvláštním ohledu: o vysvobození z kapitalistického panství.

Toto vysvobození není nějaký vznosný požadavek, ale naléhavý úkol. Protože kapitalismus ničí život. A vysvobození z kapitalistického panství není pouhým požadavkem také proto, že se na mnoha rozličných místech už odehrává. Nová forma protestu se projevuje už téměř deset let. Tento protest ale není ani renesancí sociální revoluce z doby před dobrými sta lety, ani pouhým pokračováním více než padesát let trvajících hnutí za občanská práva. Nové formy odporu mobilizují ve prospěch akutně ohroženého života a bojují za šanci na

sdílený, společně udržitelný a solidárně organizovaný život. S revolucí pro život se setkáváme v antirasistické mobilizaci proti policejnímu násilí, ve feministickém boji proti vraždám žen, v klimatickém hnutí, které zviditelňuje děsivý obraz mrtvé planety. Zmíněná hnutí chápou sebe sama jako antikapitalistická, ale nevedou svůj boj coby povstání dělnic a dělníků proti námezdní práci, nýbrž jako vzpouru živých proti ničení života.

Při námezdní práci s téměř mechanickými pohyby a zápestími oteklými od chladu se porcuje maso z vepřových půlek. Těžké a tuhé kusy se řezou motorovými noži a házejí na dopravníkové pásy. Mechanicky se zavařují do plastů nebo se spolu s tukem a vnitřnostmi drtí do klobás a do krmiva pro kočky. Občas se při námezdní práci stane, že nůž vyklouzne z kluzkých, křečovitých prstů nebo odskočí od chrupavky. Dělník nebo dělnice se pořeže. Ale ten, kdo chodí často k lékaři, dostane padáka. Velká část pracujících je zaměstnána jako agenturní pracující, na švarcsystém¹ nebo ve fingované zkušební lhůtě. Když se na jatkách objevili první infikovaní covidem-19, instruovali je, aby o nemoci mlčeli. Až když se nakazila téměř čtvrtina ze 7 000 zaměstnanců, osvojil si zemský ministr vysvětlení, které mu dodal firemní mluvčí. Východoevropští spolupracovníci a východoevropské spolupracovnice se nejspíš nakazili při návštěvách doma. Jistě, uvnitř západoevropského hospodářství je přece všechno v naprostém pořádku.

Taková směs vykořisťování, brutality a pomluv se nevykytuje v každém podniku. Dokonce i výše zmíněný firemní mluvčí pracuje v témže provozu v mnohem slušnějších podmínkách. Takové brutální pracovní vztahy se nám sice daří soustavně potlačovat prostřednictvím reformy a penalizace porušování pracovní právní ochrany, avšak jejich zhovadilá logika přesto nadále charakterizuje jádro kapitalistického fungování. A i když to tak nevypadá odevšad a z pohledu kaž-

1 V němčině *Subunternehmen*, tedy ti, kteří pracují v podniku nikoliv jako zaměstnanci, ale v rámci smlouvy pod agenturou, která je podniku pronajímá; a *Scheinselbständigkeiten*, tedy osoby, které jsou zdánlivě samostatně výdělečně činné. V češtině se toto obcházení zákonů nazývá švarcsystém, pozn. překl.

dého z nás, takto žijeme. Takto si pořizujeme potraviny, takto si zahospodařujeme bohatství, a platilo by to, i kdyby se zavřela všechna jatka. V posledních dvou stoletích se základem prakticky veškeré naší výroby stalo spalování fosilních zdrojů, což změnilo planetu v nezadržitelně se přehřívající skleníku. A takový skleníku jsou jatka. Každý den vymírá 130 živočišných a rostlinných druhů. Spočítá-li se biomasa všech divokých zvířat na zemi, to jest pokud se sečte váha jejich těl, pak tento součet klesl za posledních padesát let o 82 %. Každodenní reprodukce v bohatých průmyslových státech zabíjí rychleji než kterákoliv jatka u továrny na buřty. Proč ale kapitalismus vytváří – proč my v kapitalismu vytváříme – tak zhovadilé poměry?

Pojmem „kapitál“ se označuje určité vlastnictví. Může se mu rozumět jako investici, která umožňuje soukromým vlastníkům výrobních prostředků dosahovat zisku. Ti, kteří vlastní továrny, kupují prasata a pracovní čas, a pak prodávají uzeniny za víc, než kolik při tom vydali. Z hlediska dějin pojmu znamenal „kapitál“ původně majetkový vklad; podíl, který někdo vložil do podnikání. Počátkem 17. století se prosadila změna a „kapitál“ se chápal jako souhrnné základní jmění určité firmy. Kapitál je to, s čím se dá podnikat.

Původ slova ovšem prozrazuje ještě starší významy. „Caput“ znamená v latině původně prostě „hlava“, ale také „dobytek“ a „majetek“. Neboť na hlavy počítaný skot byl v agrární společnosti před vznikem stabilní měny nejlepší jednotkou pro vyjádření ceny jmění. Pojem se znovu vrátil jako „chattel“ v definici moderního otroctví, v systému bílého panství, které spočívalo na právně zajištěném a ekonomicky převoditelném vlastnictví unesených černých lidí. V portrétu kapitálu, který načrtávám ve své knize, kladu do popředí nikoliv rozdělení vlastnictví, ale formu vlastnění. Kapitál může majetek zmnožovat jen tehdy, pokud má držení majetku určitou podobu; vyžaduje destruktivní vztah ke světu. Taková destruktivita je imanentní modernímu vlastnictví, které své držitele a držitelky opravňuje ke svévoli. Transformuje se do rozmanitých vztahů nadvlády. Analyzovat kapitalismus jako řád stabilizace vlastnictví znamená zároveň soustavně zviditelňovat lebku – „caput“ nebo „chattel“. Ve slově „kapitál“ by nám neměla za-

znívat jen ziskovost, ale také bychom v něm měli dešifrovat symbol umrlčí lebky se zkříženými hnáty.

Ve svém *Černém marxismu* (*Black Marxism*) navrhuje afroamerický myslitel Cedric Robinson, abychom kapitalismus chápali jako nástroj rozštěpení spíše než jako glajchšaltující modernizační stroj, jak to činila například frankfurtská škola.² Kapitalismus roztahuje po světě rozdíly, které se stále více orientují podle rasistických charakteristik – jen si vzpomeňme na fintu, s níž se na východoevropské dělnice a dělníky hází špína a infekční tlak daný podmínkami jejich práce, aby se jim mohl vyčítat. Robinson objasňuje toto rozštěpení jako pokračování feudální hierarchie, která byla charakteristická pro Evropu v době vzniku kapitalismu. Ale kapitalismus štěpí také způsobem, který je výhradně jeho vlastní. Pojímá nově a jinak hierarchie a modeluje je podle vlastnictví, které také pojímá nově a jinak.

Moderní vlastnictví se zakládá na vztahu ke světu ve formě suverénního disponování a povolení zneužívat. Takový vztah nazývám „panství nad věcí“. Vidíme ho při práci, když dělnice na jatkách porcuje někdejší živé stvoření. A totéž panství nad věcí vidíme při práci, když se sama dělnice bere jako něco postradatelného, a zatímco majetní sedí dobře chráněni nad svými hrnci masa, ona je vystavena nebezpečí pandemické nákazy. Z vazeb ke světu, z množství každodenních praktik a výkonů se ustanovují porozumění sebe sama a nároky na nadřazenost. Moderní identity vznikly ve struktuře institucí, které vytvořily nabývací titul k vlastnění lidí – titul k držení celé osoby v otroctví, celého života při nucených pracích, ke kontrole sexuality a péče v patriarchálním manželství. Tyto identity, založené na panství nad věcí, přežívají i ztrátu institucí, které zaručovaly jejich plnění. Ti, kdo byli dříve oprávněni ovládat, se chovají často ještě bestiálněji poté, kdy jim byla amputována část jejich panství. Nadále hájí svůj prázdný nárok držitelů. Starší představitelé frankfurtské školy je nazývali „autoritářskými osobnostmi“ a já mluvím o „fantomových držitelích a držitelkách“. Fantomová držba,

2 Cedric J. Robinson: *Racial Capitalism: The Nonobjective Character of Capitalist Development*, in: *týž: Black Marxism. The Making of the Black Radical Tradition*, London 1983, s. 9–18.

kteřou si nárokují ti, kteří kdysi panovali a panují dosud, odpovídá fantomové držbě, v níž byli ovládaní zvěcnění. Černé životy jsou i po zrušení otroctví těmi životy, na nichž nezáleží. A i po odstranění patriarchálního manželství je ženské pokolení považováno za kořist; pracovní síly jsou navzdory pracovnímu právu a sociálnímu pojištění nadále utlačovány. To vše je fantomová držba a na tom všem – stejně jako na surovinách, energii a jatečným dobytku – stojí kapitalismus.

Kapitalismus, který Robinson popsal jako nástroj rozštěpení, rozděluje dvojmo. První řez, kterým určuje svůj řád, vede prostřednictvím vlastnictví, a ten probíhá mezi těmi, kdo panují nad věcí, a mezi objektem, který je vylisován do disponibilní podoby. Druhý řez porcuje objekt panství nad věcí. Zřetel požadující zhodnocování definuje linii mezi zbožím a odpadem, mezi hodnotou a nicotností. Takovou separaci obvykle ještě před tím, než ji ratifikuje trh, provádí námezdní práce: špínu a kosti do odpadků, krvavou vodu do kanalizace a maso do konzerv. A sama námezdní práce podléhá jako zboží téže separaci: sem ruku, která vede řeznický nůž, a tam pořezaný pahýl a nemocenskou. Stejně řezy zasahují výrobu veganských řízků a home office práci. Monokultur-ní pěstování sóji urychluje zabírání půdy na globálním Jihu; rozdíl mezi kreativitou a prokrastinací je diktován imperativem zhodnocování. My sami reprodukujeme tento zhovalilý systém. Panuje skrze nás a nad námi. Někteří z nás jeho prostřednictvím spíše panují, druzí jsou spíše panství podřizováni, ale nakonec se panuje v souhře těch i těch.

V knize, která je ostatně jako celek méně krvavá než její úvod, sleduji náznaky, jak se z toho můžeme dostat ven. Nemělo by se koneckonců jednat jen o kapitalistickou destrukci života; mělo by jít o revoluci, která se už prolamuje ve skulinách meziprostorů. Revoluce ve prospěch života a za jiný život; revoluce, která je pokusem „doby porozumět sobě samé prostřednictvím svých bojů a tužeb“ (Karel Marx tak kdysi definoval úlohu kritické filosofie).³ Pod hlavičkou „revoluce

3 Karl Marx: Brief an Arnold Ruge, September 1843, in: *Marx-Engels-Werke*, I, Berlin 1976, s. 346, v češtině Dopis Arnoldu Rugemu, září 1843, in: Karel Marx - Bedřich Engels: *Spisy*, I, přel. Bohumil Franěk - Jiří Bílý, Praha 1956, s. 370.

pro život“ jsem sesbírala neúplnou řadu politických skupin, které pojednávám jako příklady vzdoru proti kapitalistickému panství nad věcí. Jejich formy protestu ale neinterpretuji jen jako odpor proti zneužívání a vylučování, ale také jako předznamenání nového řádu.

Už ve způsobu, jakým aktérky a aktéři Fridays for Future a Extinction Rebellion zpřítomňují katastrofu, se rýsuje postoj prolamující tupou lhostejností vůči světu mimo naše vlastnictví, jež nás – jakožto ty, kteří panujeme nad věcí – charakterizuje. Mohli bychom žít jinak, mohli bychom reprodukovat své každodenní jednání podle jiné šablony. Zničení není něco, co nemá alternativy. Black Lives Matter bezpodmínečně trvá na závažnosti rasisticky znehodnocených životů a aktivně vystupuje proti veškerému systémovému rasistickému násilí – jak policejnímu, tak tomu, jež se děje prostřednictvím toxického průmyslu a militarizovaných systémů ochrany hranic – a otvírá tím zásadně nový politický horizont. Mohli bychom život chránit, místo abychom ho ničili.

Latinskoamerické feministky a latinskoameričtí feministé, kteří burcují heslem „Ni una menos“ (Ani o jednu méně) proti stále rostoucímu množství žen, které zavraždili jejich partneři a expartneri, ukazují v sérii „ženských“ stávek, že bychom mohli pracovat jinak. Místo abychom ve jménu zisku a fantomové držby vyčerpávali nadoraz sami sebe i přírodu, mohla by lidská činnost sloužit regeneraci výživou, péčováním – a tancem.

Aktivisté a aktivistky z Ende Gelände si prostřednictvím cílených útoků na výrobu elektřiny z hnědého uhlí vynucují, aby se to, jak vyrábíme a jak přitom zacházíme se zdroji, stalo společenskou otázkou. Místo abychom zboží zhodnocovali, mohli bychom ho sdílet – nebo prostě a jednoduše ponechat v zemi. Páteř internacionálního hnutí za klimatickou spravedlnost, ke kterému patří i Ende Gelände, tvoří hnutí odporu původních obyvatel. Uvedme blokádu ropovodu Dakota Access Pipeline, který vede přes siouxske kmenové území a zásoby podzemních vod. Siouxske protesty s heslem „Voda je život“ – v lakotštině „mni woconi“ – se neodvolávají na moderní vlastnická práva, ale na povinnost pečovat o zemi a život. Místo abychom si podrobovali, co nám bylo svěřeno, bychom o to mohli pečovat.

Svět kapitalistického panství nad věcí jsou jatka. Ale je tu podnět všech detailnějších dialektických rekonstrukcí rozporu, jak ho shrnuje Bertolt Brecht: „To jisté není jisté. To, co je, nepřetrvává.“⁴ Nepotřebujeme žádný velký otřes, abychom se dostali „odtud“ do jiného „nyní“. Protože to, jak to je, není skrz naskrz a napořád. Sami můžeme hledat a tvořit počáteční body, kterými pak z mnoha stran a míst zároveň vstoupí jiný než destruktivní vztah ke světu. Můžeme život chránit, místo abychom ho ničili, regenerovat práci, místo abychom ji vyčerpávali, statky můžeme sdílet, místo abychom je zhodnocovali, a o vlastnictví pečovat, místo abychom mu panovali. Všude, kde s tím začneme a kde v tom budeme pokračovat, se rozbují revoluce pro život.

4 Bertolt Brecht: Lob der Dialektik, in: *týž: Ausgewählte Werke in sechs Bänden*, III, Frankfurt/M. 1997, s. 238.

KAPITOLA PRVNÍ

OVLÁDÁNÍ (VLASTNICTVÍ)

Ať už si přírodu jen v duchu představujeme, nebo do ní skutečně vyjedeme z města, vždy vidíme rozčleněnou krajinu. Ohrady, živé ploty a zídky oddělují jednotlivá pole a louky, lesy mají rozpoznatelné okraje a příkopy jasné obrysy. Vlastnictví tak prorůstá do světa.

V pojednání *O původu nerovnosti mezi lidmi* si filosof Jean-Jacques Rousseau stýskal nad tím, že ploty vůbec existují. V roce 1755 napsal, že lidstvo by bylo ušetřeno velkého utrpení, kdyby někdo zastavil toho, „kdo si první ohradil jistý kus pozemku a prohlásil: ‚Tohle je mé!‘“.⁵ Tak jako celá řada kritických myslitelů a myslitelek po něm chtěl Rousseau porozumět tomu, proč vůbec evropská společnost navzdory svým domněle osvíceným ideálům působí tolik neštěstí. Zdálo se mu, že přitom sehrávají významnou roli chamtivost a omezenost.

5 Jean-Jacques Rousseau: *Abhandlung über den Ursprung der Ungleichheit unter den Menschen*, Stuttgart 2005, s. 74, v češtině *O původu nerovnosti mezi lidmi*, přel. Vojtěch Zamarovský, in: *týž: Rozpravy*, Praha 1978, s. 88.

Jenže pochybil, když ztotožnil dobové představy o vlastnictví s vlastnictvím jako takovým – jako by všechny ploty znamenaly vždy totéž. Ale to nesedí. Rousseauova kritika civilizace pracuje s příliš hrubým sítem – a proto stojí za to podrobněji probrat podstatu plotů, s nimiž Rousseau lomcuje.

KOBYLÍ VRCH [STUTENBERG]

Vyrůstala jsem s vyprávěním, jak byly určeny hranice jistého statku, který později nějaký čas náležel mým předkům z otcovy strany. Je to příběh o Kobylím vrchu [Stutenberg].

Když v 15. století získala polsko-litevská koruna Varmii⁶ dříve zabranou Řádem německých rytířů, udělil král jakémusi rytíři za jeho služby tolik země, kolik dokáže objet za jeden den. Vyzrazil ráno z nevysokého chlumu a večer se vrátil na místo, odkud vyjel. Tam padl jeho kůň, kterého uštval k smrti. Proto „Kobylí vrch“.

Příběh koluje v drobných obměnách o spoustě míst, a nedá se proto ověřit, zda se někde opravdu odehrál. Ale vždycky mě iritovalo, že se vypráví v triumfálním tónu. Proč by měl někdo tomu chlapovi statek přát? Jak by mohlo mít pár jiter bažinaté země větší hodnotu než nejlepší kobyla budoucího vlastníka? Proč se ten příběh nevypráví jako příběh o muži, který sjel na scestí?

Ale právě tak, jak se vypráví, se nám ta legenda hodí, abychom si přiblížili zvláštnosti moderního vlastnictví. První se projevuje už v tom, že kruh vyznačený jízdou musí být uzavřen. Jen jednoznačným ohraničením se věc stává ovladatelnou. Musí se určit, co k ní patří, a co nikoliv. Mnohé věci, jako třeba země nebo přírodní zdroje, nemají samy od sebe jasně vymezenou formu uzavřené věci. U jiných jako třeba u jablka nebo koně není ihned zřejmé, v čem vůbec spočívá titul k jejich vlastnictví – a dokonce i „přirozené hranice“, jako

6 Varmie – historická země v Polsku, původně jedno z pruských kmenových území, později biskupské knížectví v rámci svrchovanosti Řádu německých rytířů. Leží u Vislanského zálivu v povodí řek Lava a Pasłęka (východně od ústí Visly). Polské koruně připadla v roce 1466, pozn. překl.

jsou řeky nebo pohoří, musejí být jako hranice deklarovány. A ve skutečnosti se ani u koně neobejdeme bez potřeby regulace. Kůň se prodává bez sedla, ale nikoli bez ohlávky – kůň, kterého nemůžeme pevně držet, by mohl být velmi prchavým vlastnictvím. Pokud se nám dnes zdá být krajina jasně rozčleněná na rozdílná pole, pak se v ohradách a zídkách odráží po staletí trvající zacházení se zemí jako s vlastnictvím. Takovou podobu musela příroda nejprve získat. Není tu od počátku, nýbrž se utvářela v bezpočtu momentů, jako byla ona okružní jízda popsána v legendě. Kartografické pokroky a rozvoj administrativy nakonec opět umožnily, abychom se obešli bez hraničních kamenů a vyznačení, která jsou fyzicky vtělena do krajiny. Dnes to už nejsou ploty, ale katastrální listy v pozemkové knize, co jednoznačně a hladce, aplikovatelně, rozděluje zemský povrch.

Narýsováním linie se smazává, co bylo předtím. Něco z abstraktního odstupů pozemkové mapy má v sobě už i obkroužení pozemku během jednodenní jízdy. Přidělování se odehrává pozoruhodně autokratickým způsobem, jako by se předtím nic nestalo. Vlastnický titul se nepečetuje vztahem k dotčené zemi, povědomím a znalostí o jejím svérázu, dostává k němu samotná efektivní moc. Fantazie o tom, že by se jednalo o panenskou zemi, jen zastírá, že abys byl uvnitř onoho objetého kruhu pánem, budeš muset i nadále používat násilí. Ve skutečnosti nebyly mazurské nížiny neobydlené, ale žili tam baltští Prusové. Jen z omezeného pohledu dobyvatelů se mohou na mapě vyskytovat bílá místa. Novým vyměřením, narýsováním nového kruhu se všechny předchozí nároky prostě smetly ze stolu. Vlastnictví dostalo nový příběh – příběh triumfální uzurpace. Vše, co bylo dříve, zmizí, protože v mýtu o přivlastnění není místo ani pro živé vztahy, ani pro stopy minulosti.

V tomto příběhu se vlastník zvnějšňuje ve svém vlastnictví. Ohraničení statku je zároveň ohraničením jeho samého. Možná i proto bylo nutné obětovat zprostředkující článek. Kobyla je koneckonců z jednoho úhlu pohledu součástí majetku, z druhého představuje prodloužené tělo svého držitele. Jen díky její síle se mohl vyšvihnout do panského stavu. A její síla odkazuje k zemi. Před rozbřeskem se napásala a musela v průběhu jízdy tu a tam pít. To, že se jí zbavil, takříkajíc ji str-

hl k zemi, pomohlo zastřít přechod mezi pánem a ovládaným. Spolu s kobylou zahrabal jezdec i stopy své závislosti; toho, že by si zemi sám nedobyl. Pak se může prostá vůle jezdce projevit – potom, kdy má přesně obkroužený prostor – jako suverénní vůči neživému teritoriu.

Moderní vlastnictví je specificky charakterizováno novým vztahem k přivlastněnému předmětu, který má formu neomezeného nakládání. Moderní vlastnictví neopravňuje vlastníka jen k ovládnutí a užívání, ale také ke zneužívání a zničení vlastněného. V pozdně středověkém příběhu o Kobylím vrchu [Stutenberg] se tento aspekt vyskytuje jen jako vedlejší záležitost. Po jízdě totiž suverenita zase pominula. Neboť pozemky, které jízdou získal, nebyly svému držiteli volně k dispozici. On a pak jeho prvorození mužští následovníci je spravovali ve jménu koruny. Země zde měla ještě předmoderní ploty; léno se nesmělo ani zničit, ani zcizit. K smrti uštvaná kobyla, která předznamenává osud moderního vlastnictví, zde zatím představuje něco jiného. Vlastně se ani tak moc nejednalo o maximalizaci majetku, protože tamější pozemek nebyl dost lukrativní, aby stálo za takové úsilí ho o kousek zvětšit. Jednalo se o důkaz panské aristokratické dominance. Jezdec nemohl obětovat svého koně prostě proto, že mu patří – taková logika se jakožto samozřejmá prosadila teprve později –, ale učinil tak proto, aby v dané situaci demonstroval čerstvě nabyté stavovské ctnosti. Pokud tomu někdo chce říkat „ctnosti“.

ZEMĚ A LIDÉ, ZEMĚ BEZ LIDÍ

Ona verze vlastnictví, kterou považujeme za zcela samozřejmou, je historicky jedinečná. A jen v jejím kontextu znamená věta „Toto je mé“, že si s tím mohu dělat, co se mi líbí. Tato forma, kterou vynalezla západní moderna pro držbu, se nazývá „absolutní panství nad věcí“. Opírá se o představu neohrazeného disponování a podrobila si ve společenství s kolonialismem a kapitalistickou globalizací každičký kout země. Princip panství nad věcí prosákl do našeho každodenního vztahu ke světu právě tak jako do našich nejodvážnějších představ – a to i tam, kde se už přímo nejedná o vlastnictví.

Na konci modernizace toho, čím se dnes rozumí vlastnictví, je jeho samozřejmé pojetí jako absolutního panství nad věcí. Již v 18. století definoval Rousseau vrstevník, teoretik práva William Blackstone tuto novou formu držby důrazně jako „výsadní a despotické panství, jež si jeden člověk nárokuje a které vykonává nad věcmi...“.⁷ Po Francouzské revoluci byla v Code Napoléon „despocie vlastníků“ poprvé v dějinách explicitně formulována jako právo. Vlastník má vedle práva užívat věc a práva zcizit ji také *ius abutendi*, právo užívat a zneužít své vlastnictví.

I dnes rozumíme vlastnictví jako „úplnému věcnému právu“, řečeno slovy občanského zákoníku.⁸ To opravňuje majitele a majitelky k svobodnému disponování svým majetkem. Případná omezení se musejí formulovat dodatečně a vycházejí ze zájmů ostatních majitelů a majitelek, nikoliv z pojetí vlastnictví nebo věci samé.

Aby se určitý typ vlastnického vztahu mohl stát absolutním panstvím nad věcí, musel se nejprve vymanit ze struktury feudálního panství. Lenní systém spočíval na závazku osobní služby pánovi, na povinnosti chránit a na různorodých zvykových právech. Panství nad zemí a nad lidmi splývalo v jedno. Teprve v novověku se objevuje oddělení dvou forem vrchnosti. Význam panství a vlastnictví se začínají odlišovat, a to tak, že panství, latinsky *imperium*, se od té doby vztahuje pouze na vládnutí nad lidmi. Ti jsou považováni za svobodné a přinejmenším potenciálně způsobilé souhlasit. Vztah vlastnictví, latinsky *dominium*, se omezuje na věci a zároveň se stává intenzivnější.

Oddělení vládnutí a vlastnění oprostilo nárok na držbu majetku od stavovské příslušnosti. Vlastnictví náleželo všem mužským občanům, pokud si je mohli pořídít. Jeho nabytí souviselo s prací, a bylo tak nově legitimováno.

Jde o myšlenku, kterou vyjádřil John Locke před více než třemi staletími. Totiž že člověku přísluší to, co sám zpracoval a získal prací. A při pohledu na Lockovy příklady je jeho

7 William Blackstone: *Blackstone's commentaries on the Laws of England* [1763], II, ed. Wayne Morrison, London 2001, s. 3.

8 Bürgerliches Gesetzbuch der Bundesrepublik Deutschland, § 903 (online), https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/___903.html.

myšlenka dodnes dobře srozumitelná – sbírání ořechů nebo sklizeň z pole, které jsem sám vyklučil a vzdělal.

Fakticky se ovšem nadále část procesu přivlastňování realizovala dobýváním. V 17. století dosáhla nizozemská koloniální moc svého největšího rozkvětu. Velká Británie budovala svá předmostí v Indii, zabrala karibské ostrovy a stále ostřeji si konkurovala s Francií při osidlování Severní Ameriky. To, jak lidé, kteří žili v onom domnělém „novém“ světě, zacházeli s přírodou, bylo diskreditováno jako „bezpracné“, a jejich země se proto vymezila jako země „bez pána“. Ovšem už tehdy napadlo důvtipné kritické autory, že není tak zcela jasné, proč by severoamerickým loveckým kmenům neměla náležet jejich prerie, když anglický král vlastní Sherwoodský hvozď. Vždyť skrz něj také jen občas projíždí a tu a tam zabije nějakého jelena.

Avšak ve skutečnosti se velmi brzy ani královská svrchovanost nemohla legitimovat jen jako dědičné důstojenství. V souladu s novou teorií společenské smlouvy, jak ji formulovali Thomas Hobbes a John Locke, se moderní monarchická vláda nelegitimovala jen následnictvím, ale také jako garant zaručující vlastnictví.

Pro evropské muže představoval takový řád vlastnictví potvrzení jejich nové rovnosti, která se odrážela v počínajícím zrušení nevolnictví a volné zcizitelnosti a nabývání půdy. Především ale představoval tento řád dosud nemyslitelný příslib radikální svobody: nakládat svrchovaně se vším, co mi patří, tak, jak se mi líbí.

Oproti tomu se právní postavení žen v západní Evropě v 17. století zhoršilo, jen výjimečně směly nakládat s majetkem pod svým jménem. Majetek vdaných žen přecházel bez výjimky na jejich muže podle manželského práva známého jako *coverture*. Také zde se jednalo o dobytí a nikoliv jen – pokud vůbec – o dobytí ženina srdce.

Moderní vlastnictví vznikalo tedy z rozpadajícího se feudálního řádu. A zároveň razilo cestu novému kapitalistickému systému. Změnu formy vlastnictví – tedy odpovědi na otázku, co to znamená „patřit“ – doprovázel posun vlastnických vztahů, tedy otázka, komu co patří. Tento posun šel k duhu těm, kteří již byli obdařeni statky. Pozemkoví vlastníci drželi totiž teď svoji půdu novým a radikálnějším způsobem; nyní je už

nic nezavazovalo, aby brali ohled na zvyková práva a aby se starali o zaopatření svých poddaných. Využili toho zvláště ve Velké Británii a jižním Německu při raně novověkém ohrazování a ještě jednou drsně oddělili lidi od půdy. Oplotili obecní louky a pozemky, vyhnali usedlé obyvatelstvo a půdu využili pro výnosné zemědělské podniky nebo pro chov dobytka. Karel Marx popsal tento proces, který studoval převážně podle dosti pozdního příkladu záboru půdy na skotské vysočině, jako předpoklad kapitalistického hospodářství. V takzvané „původní akumulaci kapitálu“⁹ se na jedné straně koncentrovalo bohatství a vytvářela se raná forma agrárního kapitálu, na druhé vznikala třída vykořeněných lidí bez majetku, kteří byli k dispozici jako pracovní síly pro vznikající manufaktury a továrny.

Vývoj vyústil do určité paradoxní emancipace. Osvobození nevolníci měli sice teď právo stát se vlastníky, fakticky ale jen přišli o živobytí. Jako svobodné osoby byly vlastníky sebe sama. Ale tyto nemajetné bezzemky z počátku nijak nelákalo prodávat svoji pracovní sílu v nových manufakturách a továrnách. Byli navyklí na obecní hospodaření a na své feudální stejně jako pospolité nároky na zaopatření, a tak nehledali pracovní místo, ale alternativní formu soběstačného sebe obstarávání. Proč se nepotulovat a nehledat své štěstí na cestě? Proč by si neměli posloužit dary divočiny a tím, co druhým v jejich hojnosti přebývá? Navzdory pronásledování ze strany zákona upřednostňovali vesměs tuláctví před nádenickou mzdou a znovu a znovu se shromažďovali, aby – často pod vedením žen – útočili na ploty a ohrady kolem svých bývalých polí a obecních pozemků. Tuláctví se stalo masovým hnutím a k jeho zastavení byly nutné drakonické tresty. Dopadení byli cejchováni žhavým železem tak, jak to bylo zvykem u dobytka a otroků. Pravděpodobně by nebylo možné obnovit řád, kdyby vedle panství nad privatizovanou půdou nevznikla dodatečná forma fiktivních předmětů vlastnictví. Společenský řád potřeboval kompenzační vlastnictví pro oloupené vlastníky sebe

9 Karl Marx: *Das Kapital*, 1, in: *Marx-Engels-Werke Band*, XXIII, Berlin 1962 (kap. 24: Die sogenannte ursprüngliche Akkumulation, s. 741-791), v češtině *Kapital*, I, Praha 1978 (kap. 24: Takzvaná původní akumulace kapitálu, s. 695-742).

sama. Proto se mezi zdánlivě tak čistým oddělením vládnutí a vlastnictví, mezi impériem a dominiem, etablovala nová forma panství, „panství nad věcí“ mezi lidmi.

PANSTVÍ NAD VĚCÍ

Nový, nezměrný příslib svobody vlastnictví – že tu mělo být něco, s čím si lze dělat úplně všechno – musel vyznít pro velkou část raně moderní populace zcela prázdně. Neboť oni neměli nic. Osвобоzení z nevolnictví sice mohlo ukončit úmornou robotu, ale bezzemkům, oproti včerejším feudálním pánům, kteří náhle získali možnost neomezeně disponovat loukami a lesy, chyběl předmět, na kterém by mohli stvrzovat svoji novou svobodu. A to tím více, že s nástupem pronásledování potulky ztratili opět tu nejbezprostřednější ze všech svobod – svobodu jít, kam je nohy zanesou.

Co tím ale získali nemajetní? Proč by prostě nepokračovali se strháváním všech plotů? Kromě čirého násilí, které je zastavilo kupříkladu v selských válkách 16. století, pacifikovala tuláky a rebely skutečnost, že se část z nich stala vlastníky. Nezáskali ovšem hmotné statky, ale ve formě vlastnictví utvářenou moc sociální kontroly. Zvěcnění společenských vztahů podle vzoru vlastnictví dovolovalo přinejmenším bílým nemajetným mužského pohlaví, aby se i oni dopracovali k panství nad věcí. Jejich „fiktivní“ vlastnictví můžeme chápat jako vysrážené panství; spočívá v dispozičních právech, která poskytují moderní instituce otroctví a patriarchálního manželství. Ti bez majetku byli takříkajíc odškodněni na účet bezmocných.

Řešení hádanky: Proč by se to, že vlastním právě jen vlastní kůži, mělo jevit jako atraktivní svoboda, je jasné v okamžiku, kdy se jako opozitum ke svobodě nebere nevolnictví obdařené obecními statky, ale moderní otroctví.

Zpočátku nebyla instituce otroctví koncipována podle rasistického klíče. V 17. století se v karibských koloniích a jižních státech ještě vyskytovala řada bílých, kteří byli k otroctví odsouzeni za kriminální čin, mezi nimi mnoho žen. V „Baconově povstání“ ve Virginii bojovali proti plantážníkům ještě bok po boku otroci a otrokyně pocházející z Anglie i Afriky.

O generaci později podpořil bílou nadvládu virginský Slave Code, zákonodárny akt, který cílil na rozlomení solidarity nemajetných a měl kodifikovat zvěcnění nesvobodných černých lidí. Od jeho ustanovení se nesměla uzavírat smíšená manželství, bičování zotročených bylo prohlášeno za legální a samo zotročení za dědičné. Už jen to, že je bílý, garantovalo i nemajetnému nadřazenost, protože svobodný černý zaměstnavatel nesměl žádnou formou zaměstnávat nikoho bílého a běloch nesměl být za žádných okolností zotročen. Rozčlenění lidí podle vnějších znaků a původu, podle kterého se stávali buď černí, nebo bílí, bylo zavedeno výslovně jako charakteristika vlastnictví. Barva kůže sloužila v plantážnickém hospodářství a v mezinárodním systému obchodu s otroky jako etiketa, kterou se vykazovalo, kdo má být chápán jako vlastník, a kdo jako vlastnictví. V USA neexistovaly žádné přechodné formy, neboť všechny děti smíšeného původu byly kategoricky prohlášeny za černé, aby se zotročená populace rozrůstala a aby se nemanželské děti plantážníků vyloučily z dědictví. V dějinách kolonialismu a obchodu s otroky představovala klasifikace „černý“ znamení, že osobní status, práce a mobilita dané osoby jsou určené k případnému využití [druhými].

Jako kontrastní pozadí k jejich vlastnímu osudu sloužilo otroctví nejen zámořským dělníkům, ale i informovaným evropským dělníkům a dělnicím. Teprve v rámci bílého panství nad věcí se toho dalo z protivné svobody jakožto vlastnění sebe sama vytěžit tolik, aby byl člověk ochoten zvěčnit svoji pracovní sílu a čas svého života v námezdní práci. Ale navzdory tomuto stabilizujícímu kontrastu chyběla těm, kdo byli jen vlastníky sama sebe a ničeho jiného, vnější sféra k volnému uplatnění – stejně nakonec museli svoji vlastní pracovní sílu obratem přenechat továrníkům a vlastníkům manufaktur, kapitánům a pánům. A tak v Evropě právě jen patriarchální panství nad věcí umožňovalo části těch bez prostředků, aby si užívali svévolnou svobodu vlastníků – tak jako ti majetní a jako bílí lidé v koloniích.

Nové pojetí vztahů mezi pohlavími se neobešlo bez násilí. Ve své strhující rekonstrukci pronásledování čarodějnic ukázala materialistická feministka Silvia Federici, jak výrazně tato po dvě století vedená teroristická kampaň proti že-

nám¹⁰ přispěla k raně novověké transformaci vlastnických vztahů. Démonizaci vědění, které kolovalo mezi ženami ohledně porodů, praktik zabraňujících otěhotnění a potratů, chápe Federici jako pokračování vyvlastňování obecně sdílených zdrojů živobytí. Dešifruje historické boje o ženskou poslušnost, o spolčování, které by probíhalo mimo patriarchální vliv, o změnu pohlaví a o sodomii, o sexuální excesy a o sexuální nedisponovatelnost jako odpor proti vyvlastňování žen církevní i světskou vrchností. Inkvizice a zostřené patriarchální manželství ovšem nepředstavovaly jen aplikaci již stávajícího vlastnění – jednalo se o to, aby předmoderní vztahy pohlaví dostaly novou formu odpovídající vztahu mezi suverénním vlastníkem a zdrojem, který mu je k volné dispozici.

Manželství provázené poručnictvím poskytovalo každému manželovi kus života, který byl vyhrazen jen pro něj. Zcela mu patřily zabezpečující aktivity jeho ženy: nárok na její majetek, moc rozhodnout, zda smí, či nesmí námezdně pracovat, právo na přístup k sexu, disponoval potomstvem. Tyto rozličné aspekty se dají shrnout jako „reprodukční potenciál“, veškerá péče o život a regenerační činnosti, kterou může člověk obstarávat. Vůbec vymezit takový komplex lidského působení jako „ženskost“ bylo možné díky modernímu oddělení sféry domácí pečující práce a námezdní práce provozované mimo domov – buržoaznímu ideálu, který bylo nutné lopotně prosazovat proti dělnické třídě. Pro dělnice bylo koneckonců mnohem přirozenější, aby vzaly své malé děti s sebou do továrny a tam je kojily, než aby je nechaly v péči sourozenců doma nebo aby dokonce zůstaly doma samy bez jakékoli mzdy. Prostorové oddělení, právě tak jako buržoazní morálka a sexualita, napomáhaly k ohraničení reprodukčního potenciálu a k jeho stále častější prezentaci coby atributu sexualizovaného těla, a nikoliv jako oblasti odpovědné lidské činnosti.

Řád panství nad věcí udělal z žen přivlastnitelné bytosti, které jsou izolovány v soukromí manželství a vždy podřízené mužské vůli. Jako takový podněcoval nespokojenost, která dodnes tvoří páteř násilí vůči ženám; totiž že sice náleží

10 Silvia Federici: *Caliban und die Hexe. Frauen, der Körper und die ursprüngliche Akkumulation*, Wien 2012, s. 82.

svému muži, ale jsou přitom dost živé, aby neustále vyvolávaly pochyby, že jsou mu exkluzivně k dispozici. Koneckonců čarodějnice se neupalovaly jako zastánkyně obecních statků, jak to opakovaně vyznívá u Silvie Federici, ale jako vlastnictví, které náleželo, bohužel, nesprávné osobě; v tomto případě ďáblu.

Společenské panství nad věcí je disponování aspekty ži- vého protějšku, jako by byly vlastnictvím. Takový aspekt - třeba pohlaví nebo barva kůže - se proto musí vymezit, vytrhnout ze souvislosti a podrobit vnějšímu násilí. A to sice podrobít podle měřítka moderní formy vlastnictví, tedy zcela a neomezeně - jako by se tak vše přepisovalo a vymezovalo jako věc. Co se tak osvojuje, tu nebylo vždycky, přinejmenším ne v této formě. Vytvořilo se označováním. Naše těla jsou výsledkem čtyř miliard let evoluce, ale zároveň jsou ražena lidskými vzta- hy panství. Pevně rostlé zdi, takřkajíc, i v tomto případě.

FANTOMOVÁ DRŽBA

Příslib moderního vlastnictví vytváří choulostivou suverenitu, která se o sobě samé může ujistit jen prostřednictvím excesu. Je-li jednou zpochybněna, může se osvědčit tím, že plně vyu- žije svobodu ke svévoli. Kdo vládne věcí, její držitel, ten ví jen tehdy, že mu něco skutečně patří, když je to mrtvé. V románu *Zločin a trest* zviditelnil Fjodor Michajlovič Dostojevskij takový způsob jednání v ponuré scéně:

„... uhněte!“ zařve zběsile Mikolka, odhodí oj, znova se shýbne do vozu a vytáhne železný sochor. „Pozor!“ vykřikne a vši silou praští svou ubohou kobylku. Žuchla rána, kobylka zavrávala, podklesly jí nohy, chtěla znova škubnout, ale sochor jí znova a vši silou dopadá na záda a kobylka se hroutí na zem, jako by jí podřa- li všechny čtyři nohy najednou. „Dobijte ji!“ křičí Mikolka a jako pomínutý vyskočí z vozu. Několik chasníků, také brunátných a opilých, popadne, co je po ruce - biče, hole, oj - a rozběhnou se k dodělávající kobylce. Mikolka si stoupne ze strany a začíná ji mlátit sochohem nazdařbůh po zádech. Herka natahuje tlamu, těžce supí a zdechne.

„Dorazil ji!“ křičí v hloučku.

„Tak proč neběžela tryskem!“

„Je moje!“ křičí Mikolka se sochorem v ruce a s očima podlitýma krví. Stojí, jako by litoval, že už nemá koho bít.¹¹

Jestliže rasistické panství nad věcí staví ty, které utlačuje, blízko zvířatům, a občas to dělá i patriarchy, nemá to co činit s nějakou větší blízkostí k přírodě nebo k živočišným podnětům – způsobuje to obecně rozšířená forma vlastnictví, která se historicky prosadila také vůči zvířatům. Děsivá scéna z Dostojevského románu nepochybně zvýrazňuje určitý extrémní moment násilí, které je formováno vlastnictvím. Ale tento extrémní moment je pevně usazen uvnitř moderní společnosti. Mikolka jedná v rámci práva, v souladu se zákonem a nadto – užívá přece právě té svobody, která nás charakterizuje jako moderní autonomní vlastníky. Mohlo by se zkusit dát Mikolkův exces do závorek právě jen jako pouhý exces. Vlastníka sice jeho tupá svoboda opravňuje ke svévoli, ale to neznamená, že ji musí provozovat. Většina lidí má jemnější cit; vlastník mívá vesměs přece zájem na zachování svého vlastnictví. Ale to nijak neeliminuje sféru, která se definuje právě tím, že činí ničení legitimní. Jistě, jako vlastník mohu chtít zachovat své vlastnictví, ale v jaké formě? Jako živá nebyla kulhavá herka Mikolkovi k ničemu.

Jeden způsob, jak omezit všechny domény panství, které se v moderních dějinách rozbujelo mezi vládnutím lidem a držetím věcí, je záležitost práva. V posledních dvou staletích byla velká část emancipačního úsilí zaměřena na prosazení právní záruky úplného, nedotknutelného vlastnictví sama sebe, které přísluší každému člověku. Vybojoval se značný pokrok, v detailech se ovšem věc vlekla pomalu. Zákaz znásilnění v manželství se prosadil teprve v roce 1996; plné právo na potrat je ženám dodnes upíráno; na mnoha místech je stále omezována svoboda pohybu. Přesto se v liberálních demokraciích dosáhlo odstranění toho, že by člověk mohl jako zajištěné vlastnictví vlastnit druhého člověka a u ostatních živočichů je toto vlastnění omezeno zákony na ochranu zvířat.

11 Fjodor Michajlovič Dostojevskij: *Zločin a trest*, přel. Jaroslav Hulák, Praha 1977, s. 54 n.